

Muhafazakar Kadınların Muhafazakarlık Algıları Üzerine Bir Değerlendirme: Gelenekselle Dinsel Olanın Muhafaza Edilmesi¹

An Assessment of Conservative Women's Perceptions of Conservatism: Keeping the Traditional and the Religious

Selçuk AYDIN² Aişe ARAZ³

¹Bu çalışma, 2022 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde savunulan "Muhafazakar Kadınların Marka Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme: Erzurum Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

²Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
selcuk.aydin@atauni.edu.tr

³MA. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
arazaise0@gmail.com

Sorumlu Yazar

Selçuk AYDIN
selcuk.aydin@atauni.edu.tr

Geliş Tarihi/Received

01.12.2022

Kabul Tarihi/Accepted

14.12.2022

Yayın Tarihi/Publication Date

20.12.2022

Atıf/Citation:

Aydın, S. ve Araz, A. (2022). Muhafazakar Kadınların Muhafazakarlık Algıları Üzerine Bir Değerlendirme: Gelenekselle Dinsel Olanın Muhafaza Edilmesi. *Veche*, 1 (1), 15-32.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Muhafazakarlık, tarihsel süreçte yaşanan köklü değişimlere karşı mevcut koşulları koruma içgüdüleriyle ortaya çıkan tarihsel bir tepki hareketidir. Bu tepkinin örnekleri ise hem zamansal hem de toplumsal olarak farklılaşabilmektedir. Muhafazakarlık her ne kadar mevcudu koruma içgüdüleriyle hareket etse de dünyayı kasıp kavuran değişim olgusu karşısında bazen isteyerek bazen de istemeden değişme ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Nitekim Türkiye ölçeğinde de durum benzer bir içeriktedir. Söz konusu değişimin ve kafa karışıklığının en iyi örneği ise kadınlardır. Bu noktada hem muhafazakarlığın kadın algısı hem de muhafazakar kadınların muhafazakarlık algıları zamana bağlı olarak değişebilmekte ve farklılıklar arz edebilmektedir. Nitekim, geçmişin muhafazakar kadın tanımlaması daha içe dönük bir karakterdeyken bugün gelinen noktada muhafazakar kadınlar hayatın her alanında aktif olma iddiasına sahiptirler. Bu yeni anlam ise beraberinde yeni yorumlamaları ve yeni yaşantı biçimlerini gündeme getirmektedir. Değişen koşulların inşa ettiği yeni muhafazakar kadın kimliği gündelik yaşamın birçok alanında varlığını gösterse de muhafazakar kadınlar bağlamında neyin muhafaza edildiği sorusu akla gelmektedir. Bu çalışma, Erzurum özelindeki muhafazakar kadınların eğitim seviyeleri, yaşları ve ekonomik durumları gibi faktörler üzerinden muhafazakarlık algılarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Kendisini muhafazakar olarak tanımlayan kadınların; muhafazakarlık bağlamında temel odak noktalarının neler olduğu nitel yöntemle tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada muhafazakar kadınlar veri kaynağı, görüşme ve yarı yapılandırılmış soru biçimi ise veri toplama araçlarını oluşturmuştur. Toplanan verilerin analizinde içerik analizi ile kodlamalar yapılmış ve kategorilere ayrılarak elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Din, Kadın, Muhafazakarlık.

Abstract

Conservatism is a historical reaction movement that emerged with the instinct of preserving the current conditions against the radical changes in the historical process. Examples of this reaction may differ both temporally and socially. Although conservatism acts with the instinct of protecting the existing, it has had to adapt to change, sometimes willingly and sometimes unintentionally, in the face of the phenomenon of change that swept the world. As a matter of fact, the situation in Turkey is similar. The best example of this change and confusion is women. At this point, both the perception of women of conservatism and the perception of conservatism of conservative women can change and show differences depending on time. As a matter of fact, while the definition of conservative women in the past was more introverted, today's conservative women claim to be active in all areas of life. This new meaning brings with it new interpretations and new life styles. Although the neoconservative woman identity built by changing conditions shows its existence in many areas of daily life, the question of what is preserved in the context of conservative women comes to mind. In this study, it is aimed to analyze the conservatism perceptions of conservative women through factors such as their education level, age and economic status in Erzurum. Women who define themselves as conservative; In the context of conservatism, it has been tried to determine what the main focal points are with the qualitative method. In the study, conservative women constituted the data source, and the interview and semi-structured question form formed the data collection tools. In the analysis of the collected data, coding was done with content analysis and the findings were interpreted by dividing them into categories.

Keywords: Conservatism, Religion, Tradition, Women.

Giriş

Sosyal bilimlerin diğer kavramları gibi muhafazakarlık kavramının da tanımlanması noktasında tam bir uzlaşma söz konusu değildir. Bu haliyle de muhafazakarlık, tanımlama ve anlamlandırma noktasında kimi belirsizlikleri barındırmaktadır. Kavramsal çerçevesi veya sınırları belirlenmiş bir mutabakat zeminine sahip olmayan muhafazakarlık, zamansal ve mekânsal olarak da farklı yorumlara konu

olabilmektedir. Nitekim, Türkiye ölçeğinde değerlendirildiğinde muhafazakarlık geleneksel kimi tavır ve tutumları korumak, din ve maneviyat noktasında belirli bir tutum ve algıya sahip olmakla ilintilendirilmektedir.

Muhafazakarlık, değişen koşulların getirdiği yeniliklere/bilinmezlere karşı bir tepki hareketi olarak okunmaktadır. Bununla birlikte yaşamın dinamik karakteri muhafazakarlığı da değişime zorlamaktadır. Bu bağlamda muhafazakarlık bütünsel bir karşı çıkış yerine daha kontrollü bir değişimi kabul etmek zorunda kalmıştır. Değişimin sınır tanımayan doğası muhafazakarlığı da dönüştürdüğü gibi bu süreçte temel birtakım unsurların muhafaza edilmesi muhafazakarlık açısından temel sorunsal olarak görülmüştür. Bu sorunsallar arasında kadın, aile, gelenek, dinin yaşam pratiklerindeki konumu vb. yer almaktadır.

Muhafazakarlık tartışmalarının ana temalarının başında ise kadınlar gelmektedir. Tarihsel süreç geriye doğru götürüldüğünde kadının toplumsal, siyasal, ekonomik, sosyal vb. bakımlardan yoğun bir mücadele verdiği ve değişim noktasında da temel unsurlardan biri olarak kayıtlara geçtiği anlaşılmaktadır. Kadının verdiği mücadele, bazen değişimin bizzat kendisi olarak bazen de değişimi başlatan temel unsur olarak ifade edilebilir. Bu durum muhafazakar kadınlar için de geçerlidir. Hayatın değişen doğası, nitekim kendisini muhafazakar olarak nitelendiren kadınların da hayata bakış açılarının ve yaşantılarının değişimini gündeme getirmiştir. Geçmişin muhafazakar kadın tanımlaması daha kapalı bir formasyona sahipken günümüzdeki tanımlama hayatın her alanında hemcinsleri gibi aktif olmak isteyen bir iddia ile karşılık bulmaktadır. Bugünün dünyasında kendini muhafazakar olarak ifade eden kadınlar, daha fazla görünür olmak ve seküler dünyanın sağladığı imkânlardan geçmişle kıyaslandığında daha fazla yararlanmak istemektedirler.

Bu çalışma, muhafazakar kadınların kendilerini muhafazakar olarak görme nedenlerini, bunu neye dayandırdıklarını ve muhafazakarlığı nasıl algıladıklarını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu amaçla çalışmada literatür taraması ve nitel yöntem kullanılmıştır. Nitel araştırma yaklaşımı ile Erzurum’da ikamet eden “35” kişiyle görüşülerek yarı yapılandırılmış sorular yöneltilmiştir. Verilerin analizinde ise içerik analizi, kodlamalar ve kategorilendirmeler yapılmıştır. Araştırmanın son kısmında ise sahadan elde edilen veriler kategorilere ayrılmış, kategoriler de temalara dönüştürülerek analiz edilmiştir.

Kavramsal ve Tarihsel Çerçevde Muhafazakarlık

Muhafazakarlık kavramı tarihsel süreç içerisinde yaşanan değişime karşı eldeki mevcut durumu koruma içgüdüğü sonucu ortaya çıkan tarihsel bir tepki hareketidir. Bu tepki hareketi oldukça farklı açılardan tanımlanabilir. Nitekim muhafazakarlığın tarihsel seyir içerisinde oldukça farklı tanımlamaları ve farklı anlamları ortaya çıkmıştır. Bu durum ise toplumsal farklılıklardan kaynaklanmıştır.

Latince “conservare” ve “conservatismus” kelimelerinden türeyen conservatism/muhafazakarlık kavramı en yalın haliyle “korumak” veya “olduğu gibi muhafaza etmek” anlamına gelmektedir (Çetin, 2007, s. 219). Türk Dil Kurumu, muhafazakarlığı, mevcut duruma sahip çıkmak, düşünceleri, kurumları değiştirmeden olduğu gibi korumak ve tutucu olmak şeklinde açıklamaktadır (TDK, 2021). Marshall ise muhafazakarlığı, korumak veya olduğu gibi muhafaza etmek anlamlarını taşıyan, on dokuzuncu yüzyıldan beri Amerika ve Avrupa’da bir dizi siyasal ilkeyle anılan bir kavram olarak tanımlamıştır. (Marshall, 2009, s. 512).

Muhafazakarlık, varoluşunu bir taraftan reddettiği Fransız Devrimine diğer taraftan da modernleşme ve Aydınlanmanın getirdiği yeni paradigmaya borçludur. Geçmiş yok sayan devrimci anlayışı ve aynı zamanda da toplumsal aklı dışarda bırakan Aydınlanma düşüncesini reddeden muhafazakarlık, tamamen savunmacı ve korumacı bir vizyona sahiptir (Çetin, 2007, s. 219). Tarihsel arka planında Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin getirdiği yeni koşullar bulunsa da muhafazakarlık zamanla farklı yaklaşım ve kavramlarla zenginleşerek farklı yönere doğru evrilmiştir. Bu bağlamda muhafazakarlık ana tema olarak mevcut sosyal, ekonomik ve siyasal düzenin değerine ve olabildiğince korunması gerektiğine inanır. Bu inancın esasında ise düzenin, nesiller/kuşaklar boyunca inşa edilen gelenekler ve kurumlar aracılığıyla zamanın ve deneyimin zorlu sınavlarından geçtiğini, kendisini, doğruluğunu, geçerliliğini ve işlerliğini bu süreçte ispat ettiği iddiası yer almaktadır. Bu anlamda düzen meşrudur. Değişim ise yavaş ve tedrici olmak zorundadır. Muhafazakarlık, toplumun süregelen ve karmaşık bir organizmaya benzediğini, oldukça yavaş ve de yüzyıllar boyunca yaşanan çeşitli değişim ve deneme-yanılmalar sonucunda bugünkü halini aldığını iddia eder (Güler, 2007, s. 117). Dolayısıyla devrim ya da bütünsel değişimler geçmişin bütün birikimini yok edeceği için olumsuzlanmıştır. Tarihsel bir organizma olarak toplumun bütünlüğünü bozacak her türlü radikal değişim ve dönüşüm isteğine ise şüpheyile yaklaşmıştır.

Muhafazakar fikir ve doktrinler belirtildiği üzere ilk olarak on sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi ve sonrasında ortaya çıkan büyük siyasal ve sosyoekonomik dönüşümlere duyulan tepkiler bir bakıma muhafazakar düşüncenin özünü oluşturmuştur. Muhafazakarlık, on dokuzuncu yüzyıldan günümüze; toplumu dikkate almayan, Fransız tipi aydınlanmayı herkese dayatan, Jakoben ve ideolojik müdahalelere karşı, toplumu ve toplumsal değerleri ön plana çıkararak kişilik sahibi sorumlu insanı siyasi alana sokmak isteyen bir hayat ve siyaset iddiası ile ortaya çıkmıştır (Çetin, 2007, s. 219). Kısacası muhafazakarlık, bir siyasi tavır olarak Fransız İhtilali ve modernleşme sürecinin ürünüdür. Dolayısıyla sanayileşme, devrim korkusu ve demokratikleşme muhafazakarlık düşüncesinin şekillenmesinde önemli roller oynamıştır. Muhafazakarlık, tepkiye dayalı negatif bir doktrin olarak neye karşı olduğu belli olmasına karşın neye taraf olduğu aslında çok da açık değildir (Yılmaz, 2003, s. 93). Nitekim, bazıları için muhafazakarlık hakim düzen ve yapıyı muhafaza etmek, korumak ve savunmak olarak ele alınırken bazıları için ise var olan yapıdan ziyade, eski yapı ve düzeni özlemek, yeniden gerçekleştirilmesine çalışmak olarak ele alınmaktadır. Tarihi gelişimi itibarıyla her iki yaklaşımı benimseyen örneklerle karşılaşmak oldukça olasıdır. Çıkış noktası dikkate alındığında, muhafazakarlık için düzen ve istikrar arayışı temel parametreler olarak ön plana çıkmıştır. Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan radikal değişim, muhafazakarları düzen ve istikrar arayışına itmiştir.

Muhafazakarlık esas olarak Fransız Devrimi ve Aydınlanma düşüncesine karşı bir çıkış olarak belirmişse de tek tür bir muhafazakarlıktan bahsetmek oldukça yanıltıcıdır. Dolayısıyla ülkelerin kendi koşullarına göre muhafazakarlığın şekli ve savunulan olguları da farklılaşabilmektedir (Yılmaz, 2003, s. 97). Muhafazakarlığın farklılıklar arz etmesi, tanımlama noktasında kimi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kavramın tanımlanmasında karşılaşılan başlıca sorun, muhafazakarların pek çoğunun muhafazakarlığın soyut bir kuram ya da ideoloji olduğunu kabul etmemeleri, kendi yargılarını geleneğe ve tarihsel deneyimlere dayandırmalarından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda muhafazakarlar tipik bir durum olarak iyi toplumu tarif eden kapsamlı görüşlerden kaçındıkları gibi bunun yerine parça parça hayata aksedecek toplumsal reformun pragmatizmini tercih etmektedirler (Marshall, 2009, s. 512). Nitekim kimi tanımlamalarda düzen ve istikrar olgusu, kimi tanımlamalarda

ise din ve geleneksellik baskın unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Böylesi bir müphemliğe sahip olan muhafazakarlık kavramının genel bir çerçevesini çizmek adına kavramı bütünleyen motiflerin sürece dâhil edilmesi oldukça sağlıklı olacaktır. Bu haliyle muhafazakarlığın genel özellikleri üzerinden zihinsel bir harita oluşturmak muhafazakarlığın anlaşılabilirliğini daha da kolaylaştıracaktır. Bu noktada düzen-istikrar, din, gelenek, tarih, aile, akıl, otorite ve demokrasi kavramları muhafazakarlık için oluşturulacak zihinsel haritanın temel parametreleri olarak ele alınabilir.

Muhafazakarlığın temel unsurları arasında ilk sırayı düzen ve istikrar başlığı oluşturmaktadır. Bu doğrultuda da toplumsal olanın önceliği oldukça önemlidir. Toplumsal unsurların işlevsel olarak karşılıklı bağımlılığını ön plana çıkaran muhafazakarlık, toplumsal düzenin son derece karmaşık ve tutarlı olduğu inanır. Gelenek haline gelmiş uygulamaların bu düzeni hem sağlayıp hem de koruduğu, geleneklerin akıl yoluyla değil toplumsal yaşamla yaratıldığı, uzun süren ve kuşaklar boyu devam eden bir evrimle oluştuğu kabul edilmektedir. Bu anlamda toplumsal alana yapılan rasyonel müdahalelerin toplumda ve bireyler arasında sağlanan göreceli uyum ile bugün ve yarın arasındaki tutarlılığı bozacağı iddia edilmekte, bu durum üzerinden düzen ve istikrar kavramları ön plana çıkarılmaktadır (Yılmaz, 2003, s. 100).

Anlaşılabileceği üzere muhafazakarlığın hassasiyetle üzerinde durduğu unsurların başında toplumsal düzen kavramı gelmektedir. Düzeni sağlayabilmenin yolu ise otoriteyi muhafaza etmekten geçmektedir. Muhafazakarlar için toplum canlı bir organizma gibi sürekli hareket halindedir ve insan tek başına bir düzen sağlayamaz. Bu nedenle olası bir kaos ve kargaşanın önüne ancak otorite ile geçilmesi muhtemeldir. Dolayısıyla muhafazakarlık, otoriteyi önemli bir güç kaynağı olarak görmektedir. Öte yandan demokrasi kavramı da muhafazakar düşünce için oldukça önemlidir. Ancak burada bir müphemlik söz konusudur. Çünkü muhafazakarlık demokrasiye şüpheyle yaklaşmaktadır. Demokrasinin eşitlik ilkesi üzerinden hareket etmesi, alt tabakadan gelenlerin iktidar olabilmeleri anlamına gelmektedir. Bu durum ise muhafazakarlık için düzensizliği çağrıştırmaktadır.¹ Böylesi bir durum doğal olarak üst tabakada yer alanların (aristokrasinin) özgürlüğünün kısıtlanmasını gündeme getirmektedir. Dolayısıyla hiyerarşi, muhafazakar düşüncede önemli bir parametredir. Muhafazakar düşüncenin önde gelen temsilcilerinden olan Edmund Burke'un bu konudaki tavrı ise oldukça nettir. Burke, seçkin ve soylu bir yönetim anlayışını tercih etmiştir: *“Demokrasi ve eşitliğin kapsamı genişledikçe bir korku yayılır: yoksa ayaklar baş, başlar ayak mı olacaktır? Burke için mükemmel demokrasi, dünyanın en utanmaz ve korkusuz şeyidir”* (Güler, 2008, s. 137).

Kutsal olanın gerekliliği de muhafazakarlık için diğer önemli olan bir husustur. Dolayısıyla kutsallık/din muhafazakar düşüncede oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü muhafazakarlar için din, değişime karşı ihtiyatlı olmayı sağlayan kurumların başında gelmektedir. Muhafazakarların, dini toplumsal bir kurum olarak görmelerinin nedeni toplumsal aidiyetin, dayanışmanın ve bütünleşmenin temel sacayaklarından olmasıdır. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde din, muhafazakarlık için önemli bir referans kaynağıdır. Ancak muhafazakar olmak din ile özdeşleşmek anlamına gelmemektedir. Çünkü muhafazakarlığın din ile anılması sosyal reform planının nostaljik niteliğinden kaynaklanmaktadır (Erdoğan, 2004, s. 6). Bu bağlamda muhafazakarlık dindarlığı kapsasa da dindarlık tam anlamıyla muhafazakarlığı kapsamaz.

¹ Robert Nisbet *Düş ve Gerçek* adlı eserinde, toplumların demokrasi ile eşitlenmesini; ayrıcalıklı, özel ve parlak sınıfın konumunu felce uğratmaktan başka bir işlevinin olmaması olarak değerlendirmiştir (Nisbet, 2014, s. 80).

Muhafazakarlığın diğer önemli bir unsuru ise, gelenektir. Gelenek, toplum içerisinde kemikleşmiş anane, örf ve değerlere sahip çıkan bir ideoloji olarak görülmektedir. Gelenek geleceği, belirsizlik ve bilinmezlikten korumak adına, tarihsel hafıza, tecrübe, birikmişlik, denenmişlik ve sınanmışlık sunduğu için muhafazakar düşüncenin de altyapısını oluşturmaktadır. Bu nedenle muhafazakarlar gelenek kurumuna ayrı bir önem verir. Alışılmış kurum ve adetleri sürdürmek isterler. Geleneğin tarihi bilgelik ve tecrübeyi temsil ettiğini dolayısıyla da geleneğin kutsal bir özellikte olduğunu düşünürler. Ayrıca geleneğin insanlara aidiyet ve kimlik duygusu vererek bireylerin geçmişle bağ kurmasına aracılık ettiğini vurgularlar (Yılmaz, 2003, s. 94).

Muhafazakar düşünceye göre bir diğer önemli olgu ise, tarihtir. Tarih, toplumların geçmişi hakkında önemli bilgiler vermektedir. *“Modernler, geçmişi hepten yok sayarken, muhafazakarlar için geçmiş bugünün temelidir ve bugünden koparılamaz”* (Akpolat, 2014, s. 197). Geçmiş, şimdi ve gelecek tarihsel olgularla birbirinden bağımsız değil, bir bütünlük içerisinde. Dolayısıyla muhafazakarlar tarihe saygı duyarken aynı zamanda tarihi temel bir değer ölçüsü olarak kabul ederler.

Akıl kavramı da muhafazakarlığın temel dinamikleri arasında yer alır. Ancak muhafazakarlık Aydınlanmanın inşa ettiği akıl kavramına itiraz etmekte bir nevi karşı çıkmaktadır. Aydınlanmanın geçmiş değerleri hiçe sayarak akla yönelik yaptığı atıf, muhafazakarların önemli eleştirilerine konu olmuştur. Aydınlanma, bireysel akli temel almış ve bütün sistematığını bu akıl üzerine kurmuştur. Muhafazakarlar ise, Aydınlanmanın insan aklına yönelik bu vurgusunun güvenilir bir referans kanaati taşımadığını iddia etmiştir. Çünkü muhafazakar düşünce yapısında insan, doğası gereği kusurludur. Bu kusur gereği de bireysel aklın toplumu yeniden şekillendirmesi mümkün değildir. İnsan aklının sınırlı ve doğası gereği eksik olduğunu düşünen muhafazakarlar, bu haliyle insanın bütün her şeyi kavramasının mümkün olmadığını iddia etmişlerdir (Özipek, 2011, s. 105).

Aile kurumu da muhafazakarlığın ehemmiyet verdiği olgulardan bir diğeridir. Muhafazakar düşünce aile kurumunu küçük toplum ve geleneksel ahlakın da muhafaza edildiği bir kurum olarak görmüştür. Muhafazakarlara göre aile, bireyin sosyalleşmesini gerçekleştirmek için ilk yer olmasının yanı sıra kimlik kazandırmak için de önemli rollere sahiptir. İnsanın, kendi haline bırakılması durumunda doğruyu bulamayacağı ve bundan dolayı da doğruyu ve yanlışını ayırt edebilmesi için aile kurumunun yardımcı olacağı ön görülmektedir.

Neticede tek bir muhafazakarlık tanımlaması yapmak mümkün değildir. Bu kapsamda düzen-istikrar, hiyerarşi, otorite, din, gelenek, aile ve tarih muhafazakar düşünce için önemli referans kaynaklarıdır. Anlaşılacağı üzere muhafazakarlığı var eden ya da görünür kılan temeller, savunduğu görüşlerden ziyade eleştirdiği ve karşı çıktığı fikirler üzerine bina edilmiştir. Söz konusu fikirlerin yeşererek bugüne ulaşmasına neden olan olayların başında ise Fransız Devrimi ve Aydınlanma süreci gelmektedir. Fransız Devriminin ve Aydınlanma paradigmasının arka planında ise, Rönesans ve Reform hareketleri yer almaktadır.

Orta Çağ karanlık bir dönem olarak gören Batı, Rönesans dönemi ile bu karanlık çağdan kurtuluş yollarına ilişkin yeni arayışlara girmiştir. Bu dönemle beraber Batı toplumları düşünsel anlamda gelişirken Orta Çağın dine ve kiliseye yönelik bağlılık içeren anlayışı ortadan kalkmıştır. Kilisenin toplumdaki otoritesine karşı bilimsel faaliyetler ön plana çıkmış ve akıl olgusu önem kazanmaya başlamıştır. Martin Luther'in öncülük ettiği reform hareketi ise, Batı toplumları için oldukça önemli değişikliklere kapı aralamıştır. Bu süreçte eğitimde kilisenin tekeli kırılmış, siyasal

alandaki ise yeni düzenlemelerle beraber egemenliğin el değiştirdiği bir süreç hayata aksetmiştir. Artık egemenliğin kilise yerine krallarda olması gerektiğini savunan bir düşünce dizgisi ortaya çıkmıştır.

Rönesans ve Reformla birlikte başlayan süreç Aydınlanmayı ve ardından devrimler çağını beraberinde getirmiştir. Muhafazakarlığın temelleri Avrupa’da yaşanan toplumsal, ekonomik, siyasal ve sosyal alanlardaki kaos ve düzensizliğe karşı gösterilen reflekslere dayanmaktadır. Aydınlanma ve onu izleyen süreçte yaşanan değişimlerin ortaya çıkardığı sonuçlarla muhafazakarlık, somut bir içerik kazanmıştır. Muhafazakarlık, Aydınlanma çağının iyi niyetli vaatlerinden öte, kötü ve karışıklığın hâkim olduğu bir süreci ortaya çıkardığını iddia etmektedir. Özellikle ruhban sınıfı, Aydınlanmanın dine karşı açılmış bir savaş olduğu iddiasıyla söz konusu değişime karşı direnç göstermiştir. Buna karşın Aydınlanmaya inananlar ise, din adamlarının kendi otoritelerini muhafaza edebilmek adına dini ticari bir araç olarak kullandıklarını öne sürmüşlerdir (Vural, 2003, s. 16-23-29). “*Aydınlanma aynı zamanda çokça atıfta bulunulan bir ifadeyle akıl yoluyla ve başkalarının yol göstermesi olmaksızın insanın kendi neden olduğu olgunlaşmamışlığından kurtulması demektir*” (Outrom, 2007, s. 18).

On sekizinci yüzyılda kilisenin baskın rolüne karşı, bir ayaklanma gibi görünen rasyonel düşünce hâkim olmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu yüzyıl sonunda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerin başında ise, Fransız Devrimi gelmektedir (Smith, 2001, s. 245-257). Avrupa’da Fransız Devriminin neticesi ile ortaya çıkan muhafazakarlık, 1818 yılında Chateaubriand tarafından 'Muhafazakar' isimli gazete ile adını duyurmuştur. Bu sayede muhafazakarlık kavramı önce Almanya’nın belirli bir süre gündeminde kalmış sonrasında ise Avrupa’nın geneline yayılıp diğer ülkelerde literatürüne dâhil olmuştur. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru hem Amerika hem de İngiltere toplumlarında siyaset alanında oldukça ön planda yer almıştır (Özipek, 2011, s. 15). Özellikle tarihsel serüveni bakımından muhafazakarlığın gelişiminde Burke’a ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Burke, ‘*Reflections on the Revolution in France (Fransız Devrimi İhtilali Üzerine Düşünceler)*’ adlı eseri ile Fransız devrimine yönelik eleştirileri ve devrim karşıtı olarak muhafazakarlığın temel argümanlarını ortaya koymuştur.

Burke, Fransız Devrimine karşı Batı Avrupa’daki entelektüel aydın, yazar ve politikacıların aristokrasinin kökleşmiş konumlarını korumaya çalışmaları gerektiğini (Nisbet, 2014, s. 119) “*toplumsal sınıflardan sadece aristokrasinin yönetme hakkı olmalıdır*” (Bıdık, 2007, s. 100) ifadeleriyle açıklamıştır. Burke ve muhafazakar düşünce yanlılarına göre önemli olan, mevcut düzenin bozulmadan korunarak devam etmesini sağlamaktır (Güler, 2010, s. 121). Dolayısıyla mevcut durumu korumak adına, Aydınlanma ve Fransız Devriminin toplumsal bütünlüğü parçalayacağından rahatsız oldukları ve korktukları için karşı çıkmışlardır. Aslında Burke, devrimin değişimi ortaya çıkarmasına karşı değildir. Aksine devrimi eleştirirken değişime tam anlamıyla karşı olmayıp, tereddütlerle yaklaşan bir muhafazakarlığa vurgu yapmaktadır. Burke, ilerlemeyi yavaş ve her adımın diğer adıma ışık tutması gerektiği şeklinde yorumlamaktadır (Mollaer, 2004, s. 172).

Bugün gelinen noktada ise, modern muhafazakarlığın birbiriyle az da olsa çelişen iki entelektüel zemine sahip olduğu iddia edilmektedir. Bunlar, Orta Çağın organik muhafazakarlık anlayışı ile Burke gibi yazarların liberteryan muhafazakarlığı şeklinde ifade edilmiştir. Kökleri Orta Çağa uzanan organik muhafazakarlık, Orta Çağın ideali olan ve mevkilerin başarı sonucu elde edilmekten çok doğumdan gelen bir hak olarak atfedildiği, yoksullara karşı aristokratik vesayetçiliğin egemen olduğu, istikrarlı bir toplumsal hiyerarşiyi yansıtan, ayrıca iyiliksever efendi ile itaatkâr

köleyi birbirine bağlayan karşılıklı haklar ve yükümlülükler açısından oluşan sıkı sıkıya kenetlenmiş yerel cemaate dönüş özlemini duymaktadır. Buna karşılık Burke üzerinden yükselen liberteryan muhafazakarlar ise, laissez-faire iktisadından, düzenlenmemiş kapitalizmden ve devletin iktisadi olaylara en az derecede karışmasından yanadırlar. Organik muhafazakarlık tek ulusu vurgularken liberteryanlar ise genellikle bireysel özgürlük, toplumsal adalet ve (uzun vadede) kolektif refah gibi değerlere sarılarak kendi çıkarlarının peşinden koşturan özerk bireylerin bireyciliğini desteklerler. (Marshall, 2009, s. 512).

Batıda Aydınlanma düşüncesine karşı tepki hareketi olarak gelişen muhafazakarlık, Osmanlı için ise daha farklı bir anlama gelmekteydi. Çünkü Osmanlı toplumundaki geleneksel düzen, din ve ataerkillik ekseninde muhafazakar bir yapıya sahipti. Ancak Osmanlı, on yedinci yüzyıl başlarında sosyal, siyasal ve ekonomik olmak üzere birçok sorunla karşı karşıya kalmış ve gerileme dönemine girmişti. Gerilemenin devlet adamları nezdinde fark edilmesinin sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yı taklit etmesi çare olarak görülmüştü. Bu dönemin temel sorunsalı ıslahat hareketlerinin nereden ve nasıl başlaması gerektiği üzerineydi (Ülken, 2013, s. 13). Ortaya çıkan fikirlerin tek amacı ise çöküşe engel olmaya çalışmaktı. *“Bu doğrultuda 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti, geçmişte hiç yapılmamış şeyleri yaparak değişimin zorunlu olduğuna karar vermiş ve bu doğrultuda ilk adımı atmıştır”* (Uçar, 2017, s. 57). Bu doğrultuda II. Mahmut geçmişte hiç yapılmamış şeyleri yapabilmek adına Tanzimat döneminin temellerini atmaya başlamıştır. Yenilenme hareketlerinin görünürlük kazanması 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile yoğunluk kazanmış, devlet adamları ve aydınlar aracılığıyla reformlar, topluma aktarılmaya çalışılmıştır. Yirminci yüzyıla gelindiğinde Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemleri içerisinde üç düşünce akımı mayalanmıştır (Safi, 2018, s. 58). Bu akımlar Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılıktır. Bu bağlamda geçmişi gelecekle kurmak isteyenlerin veya geleneği görmezden gelerek, çağdaş medeniyete ulaşmak isteyenlerin söylemleri toplumsal tahayyülün biçimlenmesine öncülük etmiştir.

Bu yeni fikir hareketleri içerisinde Türk muhafazakarlığının temelini oluşturan ve bugün dahi fikirlerine başvuru İslamcılığa ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde tek bir İslamcı doktrin söz konusu değildir. Bu kapsamda Efgani ile başlayan yeni İslamcılık çığırını, Mısır'da Muhammed Abdüh ve izinden giden Ferid Vecdi, Kazanlı Musa Carullah, Hindistan'da ise İkbâl tarafından geliştirilmiştir. Bu durumun Türkiye'ye yansımaları ise Sebil-ür-Reşat üzerinden gerçekleşmiştir. Bu süreçte Sebil-ür-Reşat yazarları iki farklı kola ayrılmıştır. Ahmet Naim gibi yazarların bir kısmı gelenekçi İslamcılıkta devam etmiş diğer bir kısmı ise medrese ile mektebi birleştirme eğiliminde olmuşlardır. Bunlar arasındaki İ.H. İzmirli, M. Şemseddin gibi isimler, modernist İslamcılar olarak gelenekçilerden ayrılmışlardır. Şeyhülislam Musa Kazım gibi modernizm ile gelenekçilik arasında orta yol tutanlar veya Mustafa Sabri gibi doğrudan modernizme karşı tutum içinde olan İslamcı yazarlar da söz konusudur (Ülken, 2013, s. 396-397). Kısacası İslamcılığın modernizm karşısındaki tutumu tekil bir karakter göstermemiş ve İslamcılar kendi içlerinde de ayrılmışlardır. Özellikle gelenekçi İslamcılık, İslam'a karşı görünen yeniliklerin benimsetilme düşüncesini birer tehdit unsuru olarak algılamış ve bunların Müslüman bilincini bozacağını, dolayısıyla da değerlerin muhafaza edilmesinin gerekli olduğunu belirtmişlerdir. İslam'ın ilk saf haline dönmek gerekliliği birçok İslamcı düşünce insanı için temel çıkış noktası olurken,

modernist İslamcılar² ise kendi kabuklarına çekilmek yerine çağdaş medeni gelişimleri takip ederek, dinin bu gelişimlerle uyumunu paralel şekilde gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan buhranın, ekonomik kaygıların ve yenilgilerin çözümü olarak değişim zorunlu olarak görülmüştür. Cumhuriyetin ilan edilmesi ile yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönem, toplumun toparlanması ve yenilenme dönemi olarak adlandırılmaktadır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'yi çağdaşlaştırma noktasında yapılan inkılaplar, özellikle din üzerinden farklı tartışmaları gündeme getirmiştir. Yaşanan değişimin din karşıtı olduğuna ilişkin eleştiriler, muhafazakar ve İslamcı kesimler tarafından sıkça dile getirilmiştir. Bütünsel bir değişimin toplumsal yapıyı ve düzeni tehdit edeceği iddiası ön plana çıkarılmış, doğal ve kendi haline bir değişimin daha sağlıklı olacağı belirtilmiştir (Çaha, 2004, s. 20).

Muhafazakarlık, Cumhuriyetin neyi muhafaza edeceğine karşı modernleşmeye muhalif bir tavır takınsa da tamamen modernleşmeye karşı değildir. Genel bağlamı itibarıyla: *“Muhafazakarlığın değişim anlayışında kopuş fikri yoktur”* (Bilgin, 2019, s. 7). Modernlik karşıtlığı, kökten değişim ve kopuşun savunuculuğuna yönelik bir karşıtlıktır. Bu noktada Peyami Safa'nın değişimle ilgili ifadelerine baktığımızda *“Muhafazakarlık bu yeniliğe karşı koymamak zorundadır. Ancak onun geçmişe ait değerler hazinesini tahrip etmesine meydan vermemekle mükelleftir. Muhafazakarlık eskiyi muhafaza eder, fakat yeniyi tepmez; teptiği zaman “irtica” olur”* (Safa, 2003, s. 728) şeklindeki değerlendirmesiyle karşılaşmaktayız. Ancak Cumhuriyet, seküler bir yaşam/dünya kurma iddiası ile hayatın bütün alanlarını kapsayan radikal diye nitelendirilebilecek bir değişimi topluma aksettirmek istemiştir. Söz konusu bu istek kapsamında birçok değişiklik gerçekleştirilmiştir. Kısa bir zaman içerisinde merkezden çevreye dönük gerçekleştirilen devrimlerin kalıcılığını sağlamak noktasında tutucu sayılabilecek kimi tedbirler de sürece dahil edilmiştir. Bu durum ise çevreden birtakım tepkilerin yükselmesine neden olmuştur. Özellikle muhafazakarlar, Cumhuriyet'in ortaya koyduğu seküler değişim taleplerini radikal bir kopuş olarak değerlendirmiş, bu nedenle de kendilerini değişimin karşısında konumlandırmışlardır.

Özellikle din ve geçmiş eksenli tartışmalar ve taraflar muhafazakarlık noktasında geçmişten bugüne temel belirleyenler olarak karşılık bulmuştur. Aslında gerek Türk muhafazakarlığı gerekse de Batı muhafazakarlığı kendisini genel olarak modernizme karşı konumlandırmıştır. Modernizmin/modernitenin yıkıcı etkileri şeklinde nitelendirilebilecek bir terminolojiyle, modernizmin kurgusal alanını terk etmeyi kabullenmeyerek bir bakıma içinde yaşadığı çağı eleştirmiştir. Bu kapsamda Türk muhafazakarlığı da seküler dönüşüm ve modernleşme çabalarının bir eleştirisi olarak okunmaktadır. Cumhuriyet'in hayata aksettirmeye çalıştığı yeni seküler ve modern söyleme karşı kendisini konumlandıran muhafazakarlık, köklü ve radikal değişikliklere karşı geçmişi ve dinsel/geleneksel olanı ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle bir taraftan yakın tarihle hesaplaşmak isteyen muhafazakarlık diğer taraftan da ideal düzen ve düzenlemeler noktasında ise uzak geçmişe atıflar yapmaktadır. Bu atıflar içerisinde bazen Osmanlı bazen de Asr-ı Saadet (Mutluluk Dönemi) olarak ifade edilen dönem ön plana çıkmaktadır.

² İslami modernistler, kendi kabuklarına çekilmek yerine yüzlerini çağdaş medeniyete çevirmişler ve dini inanç arasında bir uyum kurmaya çabalamışlardır. Bu isimler; İsmail Hakkı İzmirli, Şehbenderzade Ahmet Hilmi, İsmail Fenni Ertuğrul ve Ahmet Ali Ayni'dir (Ülken, 2021, s. 397).

Kadın ve Muhafazakarlık

Toplumsal açıdan kadının konumu ve statüsü incelendiğinde kadın; siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda gelişmişliğin, modernleşmenin veya geri kalmışlığın nedeni ya da çözümü olarak görülmüştür. Dolayısıyla modernleşme yolunda atılan adımlar sonucu toplumsal dönüşümler ve kültürel kırılmalarla kadının konumu da değişmeye başlamıştır. Türkiye’de kadınların toplumda görünmeye ve taleplerde bulunmaya başlamaları ise Osmanlı Devleti’nin son dönemine rastlamaktadır (Çiçek, Aydın ve Yağcı, 2015, s. 283). Bu bakımdan kadın hareketlerinin tarihini Osmanlı Devleti’nin son dönemine kadar geri götürmek gerekir. Osmanlı toplumu içerisinde siyasal ve içtimai müesseselerdeki modernleşme çabaları beraberinde kadının dünyasını da etkilemiştir. Çünkü kadının değişmesi ve dönüşmesi toplumu modernleştirme anlamı taşımaktadır. Bu nedenle kadınlar, farklı taleplerde bulunarak gazete ve dergilerde kendilerini ifade edebilmek adına yazılar yazmışlardır (Çakır, 2011, s. 58-59). Böylelikle kadınlar ilk kez basın aracılığıyla seslerini duyurabilmişlerdir. Bunun önemli örneklerinden biri ise, 1913 yılında Kadınlar Dünyası³ adı ile çıkan dergidir. Dergide fikirlerini belirten kadınlar, zamanla dernekler kurarak yavaş yavaş örgütlenmiş ve ekonomik kalkınmaya destek olmuşlardır. Kadınlar sadece derneklerle sınırlı kalmamıştır. Kadın hareketleri aynı zamanda sivil toplum kuruluşları ve kadın haklarını savunmaya yönelik siyasi partiler aracılığıyla da özel alanda sınırlı kalmadan var olduklarını ve birçok şeyi yapabileceklerini göstermeye çalışmışlardır.

Tanzimat ile modernleşme çabaları içerisinde kadın sorunu, geri kalmışlığın nedenlerinden biri olarak görüldüğünden dolayı çözüm arayışlarına devam edilmiştir (Durakbaşı, 1998, s. 37). Cumhuriyetin ilanı ve toplumun modern bir görünüme kavuşması noktasında kadınların önemli roller üstlenmeleri amaçlanmıştır (Göle, 2014, s. 91). Özellikle Atatürk, Türk toplumunun uygar bir medeniyet seviyesine ulaşabilmesinde ve yeni kuşakların yetişmesinde kadınların ana aktör olduğunun altını defaatle çizmiştir (Toska, 1998, s. 71).

Cumhuriyetin ortaya koyduğu bu yeni paradigma ise, birtakım tepki ve tartışmalara neden olmuştur. Tartışmaların ana ekseninde din unsuru görünse de kadınlar da bu tartışmaların temel gündemleri arasında yer almıştır. Cumhuriyet, gerçekleştiği reformların kalıcı hale gelebilmesi hususunda kadına ayrı bir parantez açmış ve kadının geleneksel annelik rolünün değişim sürecine dahil edilmesini istemiştir. Annelik rolü ön plana çıkarılan kadın ise seküler ve modern bir bağlamda düşünülmüştür. Çünkü kadını değiştirmek toplumu değiştirmek anlamına gelmektedir. Alışılmış geleneksel ve dinsel kadın motifi yerine daha seküler ve modern bir kadın imajı ön plana çıkarılmıştır. Bu durum ise, toplumdaki muhafazakar kesimlerin tepkisini çekmiştir. Değişimin yavaş olmasından yana tavır koyan muhafazakarlar, toplumda var olan temel kabullerin değişimini reddetmişlerdir.

Türkiye’de 1960-1980’li yıllarda yaşanan periyodik değişimler din ve kadın üzerinden yeni tartışma ve kutuplaşmaların ivme kazandığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Tarihler 1982 yılını gösterdiğinde, Türkiye’de laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle türban yasağı konulmuş ve bu karar toplumda büyük yankılar uyandırmıştır. Üniversitelere kıyafetle ilgili konan bu yasak, örtülü olan kadınların mesleklerinden ve eğitim haklarından vazgeçmek zorunda kalmalarına neden olmuştur. Bu durum toplumsal ve kamusal alanda geleneksel kadın imgesinin yerine modern kadın imgesinin yerleştirmek istendiğinin bir işaretidir. Örtünme talebinde bulunan kadınların taleplerini şaşırtıcı

³ Kadın Dünyası dergisinin asıl ismi '*Kadın Dünyası*' olarak yayınlanmıştır (Çakır, 2011, s. 158).

bulan seküler kesimler, Cumhuriyetin aydın kadını yerine daha eski ve geleneksel yapıda olan anneannelere ve annelere benzeme taleplerini şaşırı bulmuşlardır. Nilüfer Göle bu durumu, mahremiyetin modern olanla dansı olarak yorumlamıştır (Göle, 2014, s. 67-68). Örtünme bu anlamda İslamcı kadınların önemli bir sembolü haline gelmiştir.

1980'li yılların hareketliliğinin ardından 1990'lı yıllarda ise muhafazakar kadınların modern yaşamla beraber sosyal ve kültürel alanlarda görünürlükleri daha da artmıştır. Kadınlar, bir yandan dini pratikleri yerine getirirken, diğer taraftan modernliğin unsurlarını dini çerçevede mübah göstermeye dönük yeni bir düzen inşa etmek istemişlerdir (Karakaya, 2018, s. 211-212). Bu noktada 1990'lı yıllardan itibaren muhafazakar kadınların söylemlerinde İslami feminizm algısı ortaya çıkmıştır. İslami feminizm,⁴ Kur'ân-ın ataerkil bir bakış açısı ile yorumlanması yerine yeniden yorumlanmasını savunmaktadır. İslam'ın kadını kısıtlaması hususunda, erkek yorumlayıcıların, hadis ve Kur'ân-ı yanlış yorumlamalarından kaynaklandığını iddia etmişlerdir. Bu durumun da doğal olarak kadını ikincilleştirdiğini, dolayısıyla da İslam'ın kadına bakış açısının daha gerçekçi bir gözle ve ataerkillikten uzak bir şekilde yeniden değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Çapcıoğlu, 2016, s. 281).

2000'li yıllara gelindiğinde ise, muhafazakar kadınların kamusal alana çıkmaları ile öznelliklerinin gerçekleşmesi artmıştır. Artık kadınlar ekonomik olarak güçlenerek geleneksel kalıpların dışına çıkmış, modern ve İslami çizgi ile yeni bir sentez oluşturmaya çalışmışlardır. “20. Yüzyılın başında kadınlar seçimini özgürlükten yana yaptı. 2000'lerin başında o kadınların torunu olan kadınların daha fazla azla yetineceklerini düşünmek, onları hiç tanımamak anlamına gelir” (Tekeli, 2009, s. 273). 1990'lı yılların tesettürlü kadınları, örtüleri ile kamusal alanda var olma mücadeleleriyle anılırken; bugün bu durum yerini sınıfsal bir mücadeleye bırakmıştır.

Kadının değişen bu konumu muhafazakarlık ekseninde de yeni tartışmaları gündeme getirmiştir. Son dönemlerde İstanbul Sözleşmesi üzerinden muhafazakarlar arasında yaşanan tartışmalarda da bu durum net olarak görülmektedir. Muhafazakar kadının yeni algısının ve yaşantısının muhafazakar düşüncede yeni bir sorunsal olarak karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda muhafazakar kadınların kendilerini nasıl algıladıklarını ve muhafazakarlıktan ne anladıkları sorularını oldukça cazip hale getirmektedir. Değişimin her şeyi değiştirdiği bir çağda muhafazakar kadınlar bağlamında değişmeden kalanın ne olduğu ya da neyin muhafaza edildiği sorusu günümüz geleneksel muhafazakarları açısından ön plana çıkarılmaktadır.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada; kendisini muhafazakar olarak tanımlayan kadınların, muhafazakarlık hakkındaki düşüncelerini, kendilerini muhafazakar olarak nasıl değerlendirdiklerini ve muhafazakarlığın kadınlar için ne ifade ettiğine yönelik tutumlarının nasıl şekillendiği üzerinden cevaplar aranmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında somutlaşan ifadeler ise şu şekildedir;

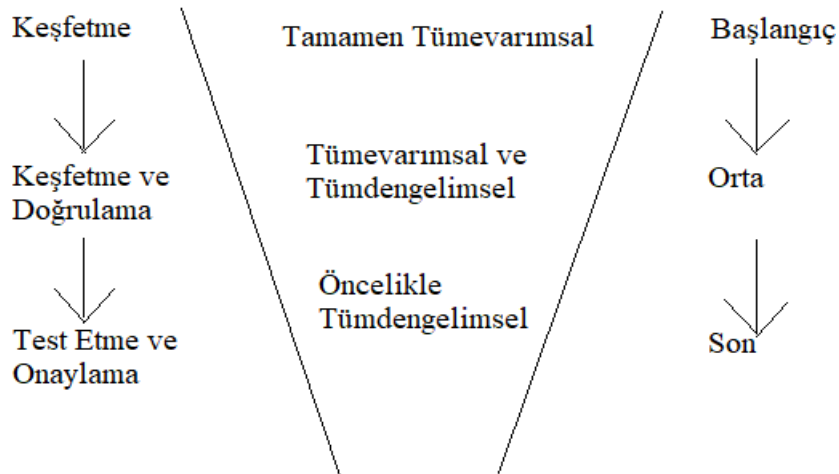
- i. Muhafazakar kadınlar, muhafazakarlığı din ve gelenek odaklı olarak algılamaktadırlar.
- ii. Muhafazakar kadınlar, muhafazakarlığı dini inancı muhafaza etme çerçevesinde başörtü ile bağdaştırmaktadırlar.

⁴ 1994 yılında Afsaneh Najmabadi tarafından ilk kez telaffuz edilmiştir. İslami feminizm kavramını savunan isimlerden Amina Wadud, kadın erkek eşitliğini gündeme getirmekten öte Kur'ân-ın yeniden yorumlanmasını, kadınların Cuma namazı kılabilmesini ve başı açık namaz kılacağına tartışmalarını başlatan isim olmuştur (Altuntaş, 2013: 368).

iii. Muhafazakar kadınlar, geçmişte yaşanan dışlanmışlığı doldurmaya çalışmaktadırlar.

iv. Muhafazakar kadınların muhafazakarlığa yönelik bakış açıları farklılık göstermektedir.

Araştırmada muhafazakarlık ve kadın kavramlarıyla ilgili literatür taramasından hareketle, saha çalışması için nitel yöntem tercih edilmiştir. Nitel yöntem, görüşmecilerin duygu ve düşüncelerine bütüncül bir bakışla yaklaşma gayesiyle kullanılmıştır. Dolayısıyla araştırmada nitel yöntemle incelenen konu ile ilgili olabildiğince katılımcıya ulaşım sağlanıp, derinlemesine görüşme tekniği ile görüşleri alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda da yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuş, formun geçerlilik ve güvenilirliğini sağlama hususunda ön görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama kapsamında elde edilen veriler yeniden değerlendirilerek, yarı yapılandırılmış görüşme formu nihayetlendirilmiş ve örneklem grubuyla görüşmelere geçilmiştir. Çalışmanın örneklemini, Erzurum'da yaşayan muhafazakar kadınlar oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde ise kartopu yöntemi kullanılmıştır. Kartopu yöntemi ile konu bağlamında kişilere ulaşılıp, görüşmeler yapıldıktan sonra görüşülen görüşmecilerin araştırma konusu ile ilgili diğer kişilere yönlendirmesiyle zincirleme şeklinde örneklem grubu genişlemiştir. Veriler toplanırken çeşitli kaynaklardan faydalanılmış, elde edilen bilgiler ayrıntılı bir analize tabi tutulmuş, tümevarımsal ve tündengelim teknikler dikkate alınarak kategori ve temalar belirlenmiştir.

Şekil 1. Veri Analizinin Mantığı, (Merriam, 2009, s. 176).

Bunun yanı sıra çalışmamızdan elde edilen bilgiler kodlama yöntemi ile analize tabi tutulmuştur. Veriler toplandıktan sonra verilerden çıkarılan kavramlara göre yani kodlar arasında ortak yönler belirtilip anlamlı bir bütün oluşturulması için temalar elde edilmiştir. Böylece görüşmelerden elde edilen bilgiler çözülmüş, farklı kategoriler çerçevesinde veriler değerlendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında; görüşmecilerin sosyoekonomik durumları, yaşları, eğitim durumları ve medeni halleri dikkate alınarak görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin yürütülmesinde katılımcıların isimleri gizli kalarak kodlanmıştır. Örnek olarak, birinci görüşmeci E25 (25 yaşında, avukat, bekâr) olarak tanımlanmış, olası karışıklıkların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

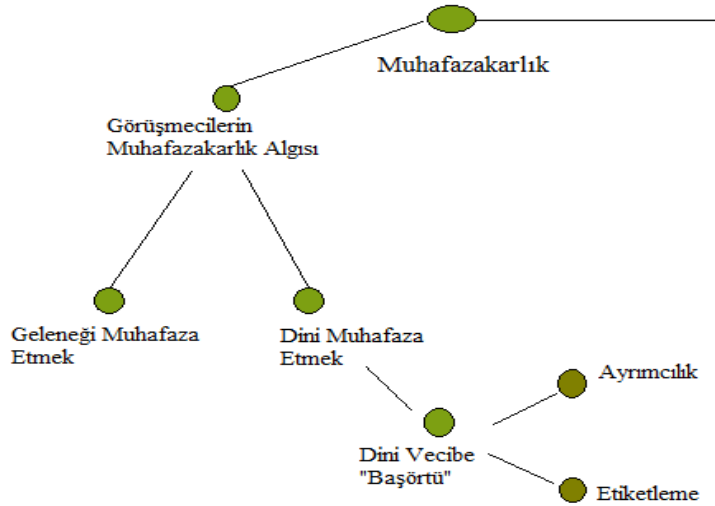
Araştırmanın boyutları genel bir başlıktan dar bir araştırma sorusuna indirgenerek tasarlanmıştır. Çalışma, genel sınırları içerisinde 2022 yılının Nisan-Mayıs aylarında Erzurum'da yürütülmüştür. Bu görüşmelerden elde edilen verilerin toplanması ve analiz edilme süreci tamamen

esnektir. Çünkü nitel yöntemde katılımcıların yerleri veya kendileri değişebilmektedir. Verilerin kodlanması aşamasında anlamlı bir bütün oluşturulabilmesi için dikkatli çalışmıştır.

Çalışmanın en büyük sınırlılığı ise görüşmelerin çözümleme sürecinde kodlamaların el ile yapılmasının araştırma süresini uzatması ve araştırmacıların verileri tekrar tekrar gözden geçirmek zorunda kalmalarıdır.

Bulgular

Araştırma kapsamında tespit edilen temalar muhafazakarlık açısından önemlidir. Bu doğrultuda görüşmecilere, *kendinizi muhafazakar olarak tanımlıyor musunuz? (Evet, ise bunun kökeni hakkındaki fikrinizi belirtebilir misiniz?) Muhafazakarlıktan neler anlıyorsunuz?* soruları yöneltilmiştir. Görüşmecilerden alınan yanıtlar sonucunda muhafazakarlık; dini inancı ve geleneksel değerleri muhafaza etmek şeklindeki kategoriler ekseninde tanımlanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın ana teması dâhilinde tespit edilen veriler aşağıdaki şekilde kategorize edilmiştir:

Şekil 2. Muhafazakarlıkla İlgili Temalar

Alınan yanıtlar değerlendirildiğinde muhafazakarlığın iki temel kategori üzerinden tanımlandığı anlaşılmaktadır. Din, bu süreçte temel belirleyici paradigmadır. Dolayısıyla “Dini İnancı Muhafaza Etmek” temel kategori olarak karşılık bulmuştur. Dini İnancı Muhafaza Etmek kategorisi ise “Dini Vecibe Başörtü” temasından oluşmaktadır. Alt temalar olarak da “Ayrımcılık” ve “Etiketleme” kavramları belirlenmiştir. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu muhafazakarlıktan ne anladıkları hususunda din ve İslam kavramlarına atıf yapmışlardır. Kısacası muhafazakarlık daha çok din ve İslam’la özdeş tutulmuştur. Dinin teodise türü ise muhafazakarlık olarak tasavvur edilmektedir. Bu teodisler bağlamında “Dini İnancı Muhafaza Etmek” kategorisi ile ilgili örnek görüşmeci yanıtları şu şekildedir:

“Evet tanımlıyorum. Muhafazakarlık dini olarak bir bütünlük, kapanmak, tesettüre hâkim olmaktır. Bu anlamda tesettüre ve örtünmeye dair her şeyi yerine getirdiğimi düşünüyorum. O yüzden kendimi muhafazakar olarak görüyorum”. (C43, ebe, evli).

“Evet, muhafazakarım. Çevremdeki ve birçok insanı muhafazakar olarak tanımlamıyorum. Çünkü muhafazakarlık tesettürden tutun da İslamiyet’in birçok şeyini içine aldığı için, tanımlamıyorum. Şu anda bu moda uymuş halde ve muhafazakarlıktan kastım başörtüsüne, İslamiyet’in her şeyini rehber alarak yaşam tarzı haline alınması gerekirken almıyoruz”. (M44, ev hanımı, evli).

“Tanımlıyorum. Açık olduğuma bakmayın. Allah’tan korkuyorum”. (M25, esnaf, bekâr).

“Evet, muhafazakar olarak görüyorum. Dini her anlamıyla yaşayanıdır muhafazakar”. (S33, hemşire, evli).

Kendisini muhafazakar olarak tanımlamayan görüşmeciler de muhafazakarlığı din ve İslam ekseninde algılamaktadır:

“Hayır, muhafazakar değilim. Ama muhafazakarlık dini ritüellere daha uygundur. Muhafazakarlık dine dayandırıldığı için Allah’a inanıyorum, peygambere inanıyorum, namazımı kılıyorum elimden geldiğince ama muhafazakar değilim. Muhafazakarlık bence tutuculuk, kapalı olmaktır. Ama ben koyu bir dindar değilim”. (G43, hemşire, evli).

“Yok, muhafazakar olarak tanımlamıyorum. Bana muhafazakar olan insanlar daha kapalı geliyor. Evden dışarı çıkmayan, tamamen kapalı ve dini olarak hepsini yaşayan biri anlamında muhafazakarlığı yorumluyorum. Ben şu an kapalıyım ama muhafazakar değilim”. (H41, hemşire, evli).

Muhafazakarlık kavramının din ile doğrudan bağdaştırıldığı, inanç boyutunda dindar bir yaşam pratiği olarak benimsendiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra birçok görüşmeci için başörtü dinsel olanın sergilendiği bir araç olarak görülmüştür. Başörtünün dinde kadının hayatını koruyan, mahremiyet ve sınırlılık getiren bir simge olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla kadınların, başörtüsünü muhafazakarlıkla eşleştirdikleri ve bu kapsamda da her örtülü kadının muhafazakar olduğu kanaatini taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Örtülü olmayı muhafazakarlıkla ilişkilendiren görüşlerden dolayı, başörtü/sü muhafazakarlığın bir gerekliliği mi ya da her muhafazakar başörtülü müdür, sorusuna ise verilen yanıtlar şu şekildedir:

“Başörtüsünü tesettüre uygun kapatırsak evet muhafazakar olmaktır”. (M44, ev hanımı, evli).

“Dinde bir bayanın örtünmesi zaten var. Başörtülü olmak muhafazakarlıktır”. (M47, büro elemanı, bekâr).

“Örtünün günlük hayat içerisinde bir kimlik ve bir sınır çizdiğine inanıyorum. Bu benim için de karşıdaki içinde bir sınırdır. Mesela bulunmamam gereken ortamdan, iletişim kurmamam gereken insandan beni uzak tutuyor. Benim için sınır çekici ve koruyucu bir işlevinin olduğunu düşünüyorum”. (H37, akademisyen, bekâr).

Başörtü/sü, muhafazakar kadının geçmişten gelen bir gösterge unsurunu oluşturmaktadır. Bu görünürlük bir bakıma dinin kimliğe yansımalarıdır. Bu bakımdan kadının örtünmesi dini düşüncesini ve inancını da ele vermektedir. Ancak bu bakış açısı ile başörtüsü simge ve sembol olarak görülmesinden ziyade muhafazakarlıkta önemli bir kıstas olarak kabul edilmekte ve muhafazakarlığı biçimsellikten öteye taşımamaktadır. Muhafazakarlık sadece inançla ve örtünmeyle belirlenecek bir tipoloji değildir.

Bu açıdan bakıldığında muhafazakarlık dinsel olan üzerinden dış görünüş baz alınarak kimi zaman öteki olarak etiketlenmekte ve bu durumda birtakım ayrımcılıkları gündeme getirilebilmektedir. Ayrımcılık ise benzer olmayanlardan hoşlanmama ve adil olmayan davranışlar anlamına gelmektedir (Marshall, 2009, s. 51). Bu bağlamda başörtünün ayrımcılığa neden olup olmadığıyla ilgili verilen cevaplar ise şu şekildedir:

“Evet yapılıyor. Özellikle kapalı veya açık diye yanlış bir ayırım var. Tam tersi olan kişiler de var. Açık olup namaz kılan, oruç tutan, kapalı olup da bunları yerine getirmeyen kişiler de var. Bu şekilde muhafazakarlığı indirgediğimiz için bunun getirdiği bir yanlış var”. (F26, öğretmen, bekâr).

“Evet yapılıyor. Mesela buradaki doktor arkadaş kapalıydı ve açıldı. Hastaları bana geçmeye başladı. Bu arkadaşla karşı yapılan bir ayrımcılık olduğunu düşünüyorum”. (A41, doktor, evli).

“Avantaj yaşıyor mu bilmiyorum ama dezavantajını arkadaşlarım yaşadılar. Hala seküler düşünen belirli firmalarda, başörtülü hanımlar rahat bir şekilde işe giremiyor”. (F50, avukat, evli).

Görüşmecilerimiz açısından muhafazakarlık, dış görünüşe göre değerlendirilmektedir. Özellikle bu ayırım hem fikri noktada hem de dış görünüş üzerinden hayata aksetmektedir. Toplumda var olan biz ve öteki ayırımı; beraberinde hor görülme, dışlanmayı ve etiketlenmeyi getirmektedir.

Etiketleme, bir bireyin çevresindeki kişiler tarafından tanımlanmasıdır. Bu tanımlanma daha çok bireyi herhangi bir gruba, görüşe, ırka, dine ve mezhebe göre ayırmaktadır. Bu ayırıştırma başörtülü kadınlar açısından kimi dezavantajlı durumlara neden olabilmektedir. Çünkü başını örten kadın doğrudan etiketlenmeye ve damgalanmaya maruz kalmaktadır. Bu nedenle görüşmecilere bu konu ile ilgili olarak başörtülü olmak bir etiketlenme midir ya da değil midir, sorusu yöneltilmiştir. Bu konu ile ilgili ifadeler aşağıda verilmiştir:

“Toplumumuzda öyle. Çünkü tesettürlü birini gördüklerinde bu tutucudur diyorlar. Kapalı olanlar tutucu olmadığını anlatmak mecburiyetinde kalıyor. Ben farklı bakış açılarına müsaitim demek zorunda kalıyor”. (F26, öğretmen, bekâr).

“Öyle etiket oluyor. ‘Bak başörtülü yapıyor’. Bu sefer başörtülüğü aşılamış ve etiketlemiş oluyor”. (M27, öğretmen, bekâr).

“Olmaması gerekiyor. Bu şey gibi teninden dolayı ayrımcılığa uğramak gibi bir şey... Mini etekli insanları etiketliyor musunuz, hayır ama benimde giyinme şeklim bu, yaşam şeklim bu etiketleyemezsiniz”. (R32, büro elemanı, bekâr).

Görüşmecilere göre başörtülü kadınların, toplumda etiketlenen bir tavırla karşılaştıkları anlaşılmaktadır. Bu yanıtla beraber simge olarak tanımlanan başörtüsü, bir kimliğe işaret etmekte ve birinin farkını diğerlerinden ayırmaktadır.

Araştırma sonucunda ortaya çıkan diğer bir kategori ise “Gelenegi Muhafaza Etmek” şeklindedir. Gelenek, toplumlar için geçmişten geleceğe denemiş ve tecrübe edilmiş davranış kalıplarıyla yol haritası sunmaktadır. Bu bağlamda gelenek ve değerler, muhafazakar düşüncede önemlidir. Görüşme kapsamında görüşmecilerden alınan cevaplar; gelenek, değer ve geçmiş muhafaza etme ile ilgilidir. Muhafazakarlık içerisinde, “Geleneksel Değerleri Muhafaza Etmek” kategorisi altında alınan yanıtlar şu şekildedir:

“Evet. Ama muhafazakarlığın şekil anlamı ile değil. Değişiklikleri çabuk entegre etmiyorum. Geçmişe bağlılığım hala devam ediyor”. (R32, büro elemanı, bekâr).

“Evet tanımlıyorum. Geleneklerime, göreneklerime ve dinime bağlı olmaya çalışıyorum. Bu da benim muhafazakar olduğumun bir kanıtı diye düşünüyorum”. (F26, öğretmen, bekâr).

“Evet, muhafazakarım. Dışarıdan bana denilebilir sen muhafazakar değilsin diye ama muhafazakar olarak kendimi görüyorum. Bence muhafazakarlık, mensup olduğum dinin, geleneğin ve medeniyetimin değerlerini muhafaza etmektir”. (F50, avukat, evli).

Toplumun değerlerini, geleneğini, örfünü ve adetlerini korumak ve muhafaza edebilmek ve bir bakıma da kültürel aktarımı sağlamak muhafazakarlık olarak görülmektedir. Çünkü geleneğin ve tecrübe edilmiş olanın korunması gerektiği düşünülmektedir. Kimliksel bir tanımlamanın ötesine geçilerek, geçmişin ve değerlerin korunarak nesilden nesile taşınması arzu edilmektedir: “Hayattaki temel taşlar bence aile, din ve gelenek. Bunlarsız hiçbir şey yolunda gitmez diye düşünüyorum. Anlam taşımaz”. (S45, organizatör, evli).

“Dinim evrensel, çağlar üstü. Geleneğim bizi biz yapan kodlar ve genlerimiz oradan geliyor. Aile kutsal, güçlü bireylerin güçlü ailelerden çıktığına inanıyorum”. (F50, avukat, evli).

Görüşmeciler din, aile ve gelenek hususunda birbirlerini destekler mahiyette cevaplar vermişlerdir. Aile, din ve geleneğin birbirine bağlı olduğu, toplumsal bütünlüğün sağlanmasına katkı sağladıkları iddia edilmiştir. Söz konusu kavramların toplumun bütünlüğünü bozacak ve ayak bağı olacak bir tutumdan öte toplumun kendini korumasında ve varlığını devam ettirmesinde önemli unsurlar olarak görüldüğü vurgulanmıştır. Ayrıca din, aile ve geleneğin birbirini tamamladığı, geçmişten bugüne ve geleceğe toplumun sürekliliğini sağlamasında temel unsurlar olduğu ifade edilmektedir:

“Aile, din ve gelenek çok kıymetli benim için. İnsan; ailesinden, kültüründen ve geleneğinden ne geliyorsa onu çocuğuna aktarıyor ve onu biçimlendiriyor”. (K31, sosyolog, evli).

“Kendimizin öğrenmesi ve bunları da bir sonraki nesle aktarabilmemiz için öğrenip, geliştirmemiz lazım”. (Ş26, öğrenci, bekâr).

Görüşmeciler, geleneklere ve kültüre bağlı kalmanın aile yapısına olumlu yansıtacağını düşünmektedirler. Çünkü gelenek topluma tarihsel hafıza, tecrübe, birikmişlik, denenmişlik ve sınanmışlık sunmaktadır. Bu nedenle gelenek ve aile muhafazakarlar için vazgeçilmez temel kavramlar olarak karşılık bulmaktadır.

Her ne kadar görüşmecilerin çoğunluğu gelenek hakkında benzer kanaatlere sahip olsalar da bazı görüşmeciler geleneği oldukça farklı şekillerde değerlendirmiştir:

“Gelenek denince bağnazlık aklıma geliyor, din çok farklı bir kavram dogmatik, aileyi de önemli görüyorum”. (B31, büro elemanı, bekâr).

“Din ve gelenek kavramları bana dayatmayı hatırlatıyor. Dayatma olarak insanların tepesine vurulmasına karşıyım”. (E25, avukat, bekâr).

“Gelenekte, ailede ve dinde karşı olduğum yerler var, hep susmak ve susturulmak gibi”. (G43, hemşire, evli).

Geleneğe körü körüne itaat etmenin sorun teşkil ettiğini ve değişen dünyada bir şeyleri olduğu gibi muhafaza etmenin bir bakıma bağnazlığa neden olduğu; aile, din ve geleneğin kendi içinde kimi dayatmalara sahip olduğu araştırma kapsamında ortaya çıkan dikkat çekici ifadelerdir.

Genel olarak değerlendirildiğinde görüşmeciler, toplumların sürekliliği için aile kurumunun vazgeçilmez bir içeriğe sahip olduğunu belirtmelerine karşın gelenek hususunda tam anlamıyla bir mutabakata sahip değillerdir. Geleneği önemseyen görüşmecilerin ağırlıklı olmalarına karşın geleneğin bazı uygulamalarının ve kalıplarının sürdürülmesine eleştirel yaklaşan görüşmeciler de söz konusudur.

Sonuç

Muhafazakarlık Türkiye’de toplumun dünü ve bugünü bakımından önemli anlamlar yüklediği bir kavramdır. Bu çalışmada muhafazakarlığın kavramsal, tarihsel evrimi ve değişime karşı reaksiyonları analiz edilmiştir. Özellikle bu reaksiyonlar, muhafazakar kadınların ‘öteki’ bakış açısının şekillenmesinde etkisinin olup olmadığını anlamak açısından önemlidir. Bu bağlamda araştırmada muhafazakar kadınların muhafazakarlığı nasıl değerlendirdikleri ve kendilerini muhafazakar olarak tanımlamalarını neye dayandırdıkları anlaşılmalı çalışılmıştır.

Çalışma kapsamında elde edilen verilerin analizleriyle muhafazakarlık; dini inancı muhafaza etmek ve geleneksel değerleri muhafaza etmek şeklinde iki ayrı kategori de karşılık bulmuştur. Dini değerleri muhafaza etmek başlığı altında başörtü/sü ise ana tema olarak belirlemiştir. Yine başörtü/sü teması altında ayrımcılık ve etkileme de yan başlıklar olarak tespit edilmiştir.

Muhafazakarlığı dini inancı muhafaza etmek olarak gören görüşmecilerin çoğu kendilerini müteaddiyin muhafazakar olarak tanımlamışlardır. Dini bakımdan, başörtüsünü dini bir vecibe olarak görmeleri İslam’ın kadınlar özelinde norm ve yasaklarının olduğu anlayışının bir yansımasıdır. Bu yüzden Türkiye’de modernleşme çalışmaları ekseninde başörtü, kendi mahallesinde öteki algısını oluşturarak önemli bir sorun oluşturmuştur. Bu durum aynı zamanda kadınların kendi içlerinde de biz ve öteki farkını biçimsellik üzerinden yaptıklarına işaret etmektedir. Biz ve öteki şeklinde cereyan eden sınıflandırma beraberinde ayırım/cılık ve etiketleme gibi olguların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Muhafazakar kadınların değişen seküler dünya içerisinde daha görünür bir yaşam istemeleri ve daha aktif bir konum talepleri ise muhafazakar kadınların kendi içlerinde de farklılaşmalarını gündeme getirmiştir. Nitekim bu değişimin en büyük örneği olan türban/başörtü, geçmişte dini bir sembol olarak siyasal alanda yaşanan birçok kavgaın odak noktasında yer almışken günümüzde ise modaın ayrıt edici bir unsuruna dönüşmüştür.

Muhafazakarlık bağlamında ortaya çıkan diğer bir kategori ise geleneksel özü, geçmişi ve değerleri korumaktır. Toplumun sürekliliğinin sağlanmasında gelenek, muhafazakarlığın temel unsurlarından biri olarak tanımlanmıştır. Tarihsel tecrübe, deneyim ve sınanmışlık muhafazakar kadınlar için önemli birer unsur olarak görülmüştür.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler değerlendirildiğinde muhafazakar kadınların muhafazakarlığı din ve gelenek odaklı olarak algıladıkları anlaşılmaktadır. Yine aynı şekilde özellikle başörtü/sü muhafazakarlık noktasında dini inancı muhafaza etmenin temel göstergesi olarak kabul edilmekle birlikte, kimileri için sınır çizen ve birtakım ayrımlara ve etiketlenmelere neden olan bir sembolken kimileri için ise modayla kaynaşmış ve daha güzel görünebilmenin aracı unsuruna dönüşmüştür. Bu durumda aslında muhafazakar kadınların hayata bakış açıları arasında birtakım farklılıklara sahip olduklarını işaret etmektedir. Genel olarak dinsel ve geleneksel bir tutum sergileyen muhafazakar kadınların sınırlarının genişlediği, topluma ve kamusal yaşantıya daha fazla entegre

olmak, öteki ile aynılaşmak ya da rekabet etmek adına bu hayatta *ben de varım* iddiasına sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti - S.A., A.A; Veri Toplama - S.A., A.A; Analiz- S.A., A.A; Raporlama- S.A., A.A; Sorumluluk: - S.A., A.A.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Author Contributions: Concept - S.A., A.A; Data Collecting - S.A., A.A; Analysis - S.A., A.A; Reporting - S.A., A.A; Accountability - S.A., A.A.

Kaynakça/References

- Akpolat, Y. (2014). *Türk Sosyolojisinde Devrimcilik, Buhran ve Muhafazakarlık Tartışmaları*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Altuntaş, N. (2013). *Feminizm. Dünya’da Ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Bıdık, D. (2007). *Türkiye’de Muhafazakarlık ve Liberalizm*. Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgin, O. (2019). “Kemalizm Ve İslamcılık Sarkacında Türk Muhafazakarlığının Kuramsal Ve Toplumsal Dönüşümü: Başörtülü Kadınlar Ve Gösterişçi Tüketim Tartışmaları”. *Akademik Hassasiyetler*, 6 (12), 1-23.
- Çaha, Ö. (2004). “Muhafazakar Düşüncede Toplum”. *Liberal Düşünce Dergisi*, (34), 15-24.
- Çakır, S. (2011). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. (2016). “Tanzimat’tan Günümüze Muhafazakar Kadın Algısındaki Değişimler”. *Dini Araştırmalar*, 19(49), 271-291.
- Çetin, H. (2007). *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Çiçek, A. Aydın, S. & Yağcı, B. (2015). “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme”. *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 269-284.
- Durakbaşa, A. (1998). *Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği Ve “Münevver Erkekler”*. (Ed.: Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu), *75 Yılda Kadınlar Ve Erkekler*, 29-51. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdoğan, M. (2004). “Muhafazakarlık: Ana Temalar”. *Liberal Düşünce Dergisi*, (34), 5-9.
- Göka, E. Göral, F.S. & Güney, Ç. (2003). “Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakarı Ve Kaygan Siyasal Tercihi”. (Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık*, Cilt 5, 302-314. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göle, N. (2014). *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Karakaya, H. (2018). “Türkiye’de Dindar Burjuva Ve Kadın”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 211-229.
- Marshall, G. (2009) “Muhafazakarlık”, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akın Hay, Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Merriam, S.B. (2009). *Nitel Araştırma Desen Ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (Çev.: Selahattin Turan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mollaer, F. (2004). “Rasyonalist Düşünce Geleneği Karşısında Muhafazakarlık: Burk’ten Hayek’e”. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 1 (2), 157-191.
- Nisbet, R. (2014). *Muhafazakarlık Düş Ve Gerçek*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Outram, D. (2007). *Aydınlanma*. (Çev.: Sevdâ Çalışkan, Hamid Çalışkan). Ankara: Dost Kitabevi.
- Güler, Z. (2010), “Muhafazakarlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa” (Der. H. Birsen Örs), *19.yüzyıldan 20.yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversite Yayınları.
- Özipek, B.B. (2011). *Muhafazakarlık Akıl, Toplum, Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Safa, P. (2003). “İrtica Nedir?”. (Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık*, Cilt 5, 728-729. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Safi, İ. (2018). *Türkiye’de Muhafazakar Siyaset Ve Yeni Arayışlar*. Ankara: Eskiyeeni Yayınları.
- Smith, P. (2001). *Rönesans Ve Reform Çağı: Bir Sosyal Arkaplan Çalışması=The Social Background Of The Reformation*. (Çev.: Serpil Çağlayan). İş Bankası Yayınları.

- Tekeli, Ş. (2009). “Kadınlar: Cumhuriyetin Sevilmeyen Cinsi”. (Haz.: Semiha Vaner), *21. Yüzyıla Girerken Türkiye*, 246-279. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Toska, Z. (1998). *Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar Ve Aşamayanlar*. (Ed.: Ayşe Berktaç Hacımirzaoğlu), 75 *Yılda Kadınlar Ve Erkekler*, 71-89. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uçar, F. (2017). *Muhafazakarlık ve Reklamlar: Muhafazakar Tutumların Reklam Kodaçımama ve Reklamlara Yönelik Tutumlar Üzerindeki Etkileri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ülken, H.Z. (2013). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Vural, M. (2003). *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakarlık*. Ankara: Elis Yayınları.
- Yılmaz, A. (2001). *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Ankara: Vadi Yayınları.